

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Хоменко О. В.

У статті представлено аналіз іншомовної підготовки в Україні. Визначено позитивні зрушення та проблемні зони в оволодінні фахівцями іноземними мовами; окреслено шляхи вирішення проблем.

Ключові слова: концепція сталого розвитку, культура лінгвосоосвіти, білінгвізм, забезпечення якості іншомовної підготовки.

В статье представлен анализ иноязычной подготовки в Украине. Определены положительные сдвиги и проблемные зоны в овладении специалистами иностранными языками; очерчены пути решения проблем.

Ключевые слова: концепция устойчивого развития, культура лингвосообразования, билингвизм, обеспечение качества иноязычной подготовки.

The paper presents analysis of foreign language education in Ukraine. Positive changes and problem areas in learning foreign languages by future specialists have been identified; solutions of the problems have been outlined.

Key words: the concept of sustainable development, culture of linguistic self-education, bilingualism, foreign language education quality assurance.

За даними рейтингових досліджень, зокрема проекту "Компас-2012" та результатами дослідження "Випускники українських вузів очима роботодавців", представленого компанією СКМ і Київським міжнародним інститутом соціології, більшість випускників вищих немовних освітніх закладів України демонструють низький рівень володіння іноземними мовами [11]. Невдоволення роботодавців якістю іншомовної підготовки майбутніх фахівців зумовлює необхідність виявити причини цього явища. В одній зі своїх публікацій ми вже спробували проаналізувати недоліки та визначити основні протиріччя концептуального характеру та похідні від них у сфері іншомовної підготовки студентів економічних вищих освітніх закладів [9]. Проте прогалини у професійній підготовці пояснюються, на нашу думку, недоліками усієї системи оволодіння іноземними мовами. Тому **метою нашої статті** є аналіз стану та проблем іншомовної підготовки в Україні. Реалізація мети досягається постановкою таких завдань: 1) проаналізувати позитивні зрушення у системі іншомовної підготовки в Україні; 2) виявити її основні недоліки та проблеми; 3) окреслити шляхи вирішення проблем.

Іншомовна підготовка є одним із засобів формування інтелектуального потенціалу суспільства, який в умовах глобалізації перетворюється на один із найголовніших факторів розвитку країни. Тобто іншомовна підготовка як невід'ємний компонент освіти не може функціонувати окремо від середовища, в якому вона розвивається. Освітні ж процеси в країні повинні відповідати соціально-економічним змінам, сприяти трансформаційним перетворенням, адаптуватися до них [5]. В свою чергу трансформаційні перетворення зорієнтовані на сталий соціальний розвиток [7]. Фундаментальна концепція сталого людського розвитку, за В. О. Огнев'юком (2005), є "ідейно-теоретичними витоками й світоглядними передумовами модернізації сучасної освіти" і, додамо, іншомовної підготовки як її складової. Проблема сталого розвитку української освіти, а отже, і її іншомовного сегменту, набуває особливої актуальності, оскільки зумовлює "необхідність адаптації вітчизняної освіти до загальноєвропейського освітньо-науково-культурного простору при збереженні та розвитку здобутків та пріоритетів національної системи освіти" [5]. З усього викладеного вище випливає, що поступальний розвиток іншомовної підготовки в Україні викликаний інтеграційними процесами, розширенням міжнародного співробітництва, активізацією наукових та професійних обмінів тощо, тобто всіма процесами, актуальними для сучасного суспільного життя, для сталого розвитку. Під розвитком ми, слідом за О. П. Мещаніновим (2005), розуміємо зміни, які пов'язані з оновленням, виникненням нового якісного стану, з розширенням структурно-функціонального змісту і можливостей. Такі позитивні зміни відбуваються і в сфері іншомовної підготовки. Аналіз фахової літератури, державних нормативних документів, різноманітних публікацій в пресі, он-лайн-видань тощо, дозволяє це стверджувати. Спробуємо узагальнити ці зміни:

- іноземна мова визнається мовою міжнаціонального, міждержавного спілкування;
- вивченню іноземних мов відводиться пріоритетна роль у забезпеченні практичної і професійної діяльності особистості в сучасному мультикультурному і мультилінгвальному світі;
- здійснюється реалізація раннього навчання іноземних мов з подальшим поглибленням їх вивченням в середній школі, середніх професійних та вищих навчальних закладах. З 1 вересня 2012 р. набрали чинності нові державні стандарти навчання для початкової школи, які передбачають обов'язкове вивчення іноземної мови з першого класу, а з вересня 2013 р. – вивчення другої іноземної мови в 5-му класі;

- Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України взяло курс на збільшення кількості іноземних мов, що вивчаються у вищій школі, зокрема на перший план висуваються китайська мова, мови Індії, Латинської Америки (2011);

- запроваджується загальноєвропейський стандартизований рівень володіння іноземною мовою як один з механізмів забезпечення якості іншомовної підготовки;

- запроваджуються новітні педагогічні та інформаційно-комунікаційні технології, зокрема дистанційне навчання іноземних мов;

- розробляються сучасні програми з практичного курсу іноземних мов для мовних і немовних освітніх закладів;

- створюються навчально-методичні комплекси для середньої школи, середніх професійних та спеціальних закладів, вищої школи, зокрема електронні підручники;

- конкретизовані концептуально значущі поняття "іншомовна освіта", мова для спеціальних цілей" (для реалізації професійно орієнтованого спілкування), "мова повсякденного спілкування", "іншомовна комунікативна компетентність", "професійно орієнтована іншомовна комунікативна компетентність" тощо;

- вносяться корективи у навчальні плани деяких немовних вищих закладів освіти з метою вивчення іноземних мов від першого по останній курси;

- введений обов'язковий вступний іспит з іноземної мови в магістратурі;

- робляться спроби забезпечити функціонування системи іншомовної підготовки у руслі міжкультурної парадигми, яка сприяє інтелектуальному розвитку особистості в процесі співставлення різних світоглядних систем;

- здійснена інтеграція практично всіх провідних вищих навчальних закладів України в міжнародні програми; відбувається обмін студентами; в багатьох вишах спеціальні курси читають закордонні викладачі;

- у деяких нефілологічних вишах України дипломи захищаються іноземними мовами (англійською, німецькою, французькою), що значно підвищує шанси випускників на ринку праці.

Великий внесок у становлення системи сучасної іншомовної підготовки роблять вітчизняні вчені, закладаючи своїми дослідженнями фундаментальну базу для її подальшого розвитку. Зокрема, питання підвищення ефективності іншомовної підготовки у вищій школі за рахунок надання їй професійно орієнтованої і профільної спрямованості розглядаються у роботах Г. В. Барабанової, О. В. Бернацької, Н. Л. Драб, Г. А. Гринюк, Л. Я. Личко, Н. К. Склярєнко, О. Б. Тарнопольського та ін.

З урахуванням сучасних тенденцій іншомовної професійно-педагогічної освіти виконано низку дисертаційних досліджень, зокрема О. Б. Бігич (2005), Т. М. Колодько (2005) та ін.

Визначено змістові напрями іншомовної підготовки, згідно з якими іншомовна комунікативна компетентність передбачає сформованість: мовленнєвої компетентності, яка складається з низки компетентностей: в аудіюванні, в говорінні, у читанні, у письмі та перекладі / медіації; мовної компетентності – знання мовного матеріалу, рецептивних та продуктивних навичок його застосування; лінгвосоціокультурної компетентності, основними компонентами якої є соціолінгвістична, соціокультурна та соціальна компетентності (С. Ю. Ніколаєва, 2010) [6].

У фундаментальному дослідженні Р. Ю. Мартинової (2007) обґрунтовано необхідність переструктурування змісту навчання іноземних мов як засобу удосконалення якості оволодіння ними та розроблено прогностичну цілісну загальнодидактичну модель змісту навчання іноземних мов [4].

В основоположній праці Б. І. Шуневича (2008) представлена інтегрована схема класифікації моделей дистанційного навчання, з використанням компонентів якої освітній заклад може створити власну модель залежно від його потреб і можливостей; розроблена модель дистанційного курсу з іноземних мов для студентів перших курсів нефілологічних спеціальностей [10].

За останні роки з'явилися численні дисертаційні дослідження, які мають неабияку теоретичну і практичну значущість для підвищення ефективності іншомовної підготовки у вищій школі. Тематика цих досліджень досить широка. Зокрема, розроблено науково-методологічні засади системи професійного навчання державних службовців ділової англійської мови. Визначено принципи побудови системи безперервного професійного навчання державних службовців та встановлено вимоги щодо формування рівня їх комунікативної компетентності. (С. М. Опрятний, 2005); визначено педагогічні умови навчання іноземних мов майбутніх інженерів-програмістів засобами мультимедійних програм (Я. В. Булахова, 2007); здійснено науково-педагогічний аналіз проблеми застосування іншомовних масовокомунікаційних джерел у теорії та практиці навчання майбутніх журналістів. Визначено специфіку англомовних мас-медійних видань щодо використання їх у навчальному процесі для формування професійної компетентності майбутніх журналістів. (І. М. Чемерис, 2007); представлена структура дидактичної моделі організації навчальної діяльності та технології формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів нелінгвістичних вищих освітніх закладів, яка передбачає чітку структурованість етапів, методів, принципів, засобів і форм навчання (Н. О. Арістова, 2008); обґрунтовано перспективність інтенсивної поетапно-концентричної моделі для забезпечення корпоративного навчання. Аргументовано необхідність вивчення специфіки діяльності конкретного виробництва для створення максимально однорідних груп інженерів за рівнями володіння мовою та належністю до відповідних відділів з метою реалізації потенціалу інтенсивної форми навчання; визначено його цілі, принципи організації та зміст методики (В. М. Александров, 2009);

визначено основні методологічні засади викладання іноземної мови у нефілологічному вищому освітньому закладі, а також педагогічні умови виховання естетичного смаку засобами іноземних мов (В. Л. Вертегел, 2008).

За останні роки захищено низку дисертацій, автори яких розробили методики та електронні підручники для навчання іноземної мови майбутніх фахівців, зокрема методику формування англійської компетентності студентів економічних спеціальностей засобами комп'ютерних технологій (О. І. Каменський, 2009); методику для навчання майбутніх менеджерів ділового писемного спілкування англійською мовою з використанням електронного підручника (Т. М. Каменева, 2010); проектну методику із застосуванням інформаційних технологій для навчання програмістів (В. В. Стрілець, 2010); методику самостійного оволодіння франкомовним діловим писемним спілкуванням майбутніми документознавцями з використанням дистанційних технологій (Н. В. Майєр, 2011) та ін.

У монографії В. С. Пономаренка "Проблеми підготовки компетентних економістів і менеджерів в Україні" (2012) йдеться, зокрема, про необхідність реалізації принципу безперервної іншомовної підготовки студентів економічних вищих закладів освіти [8]. За В. С. Пономаренком, принцип безперервності передбачає відсутність перерв у графіках навчання за різними видами підготовки, зокрема іншомовної, впродовж усього періоду навчання. Слід зазначити, що цей принцип реалізується в Харківському національному економічному університеті. Безперервність забезпечується тут вивченням мови протягом усього періоду навчання студентів в обсязі 4–6 годин на тиждень [8, с. 123]. Крім того, навчальними планами передбачається поряд з нормативними годинами, які відведено на вивчення іноземної мови за профілем спеціальності, виділення дев'яти кредитів у циклі дисциплін гуманітарної підготовки за вибором студента для поглибленого вивчення іноземної мови протягом усього періоду навчання на освітньо-кваліфікаційному рівні бакалавра [8, с. 130]. Ми поділяємо ідею, висунуту автором монографії, щодо безперервності іншомовної підготовки та шляхів її реалізації, оскільки вбачаємо в цьому реальні кроки до підвищення статусу іншомовної підготовки в економічних вишах, а не лише декларативні заяви про її провідну роль у підготовці фахівців, здатних діяти у світовому просторі. В цьому зв'язку зазначимо, що, на нашу думку, недостатній рівень володіння іноземними мовами в Україні свідчить про слабкість логічних ланок у ланцюжку безперервної освіти, а саме: дошкільна освіта – шкільна – вишівська – післявишівська – виробництво – тощо. Найслабкішою ланкою, як показує досвід роботи, є школа, оскільки випускники середніх шкіл у більшості своїй не володіють найпростішими комунікативними навичками, а отже, навчання у виші змушені починати з елементарного рівня, замість професійно орієнтованого іншомовного спілкування з подальшим переходом на етап вузької професійно спрямованої іншомовної підготовки. Звідси, іншомовну підготовку слід зробити по-справжньому послідовною, в першу чергу на рівні "початкова школа – середня школа", щоб закласти комунікативну базу для подальшого навчання у виші. Інакше кажучи, йдеться про запровадження і чітке дотримання кожною ланкою у ланцюжку безперервної освіти загальноєвропейського стандартизованого рівня володіння іноземною мовою.

Детальна його характеристика як механізму забезпечення якості іншомовної підготовки розглядатиметься у подальших розділах нашого дослідження.

Перелік позитивних зрушень у теорії та практиці навчання іноземних мов, що свідчать про сталий розвиток іншомовної підготовки в Україні, безперечно, можна було б продовжити. Проте, незважаючи на видимі досягнення в цій галузі, проблеми залишаються, спричинюючи низький рівень іншомовної підготовки студентів, а отже, її невідповідність сучасному соціальному замовленню суспільства.

Як зазначалося вище, ми вже спробували проаналізувати основні недоліки іншомовної підготовки студентів економічних вищих освітніх закладів. Зокрема, констатували розрив між економічними, політичними та соціальними викликами, що стоять перед системою вищої освіти в Україні, та наявною метою і змістом іншомовної підготовки. На основі аналізу освітньо-професійних програм відзначили, що в економічних вишах не існує чіткого уніфікованого, в деяких випадках коректного формулювання кінцевої практичної мети. Звідси, діюча система іншомовної підготовки в економічних вищих освітніх закладах не спрямована на реалізацію діалогу культур, оволодіння студентами іншомовною культурою, тобто на формування у студентів ще й міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності. Саме останнє і є загальною практичною метою іншомовної підготовки.

Недосягнення цієї мети є одним із факторів невиконання нового завдання – "не просто передавати від викладача до студента необхідний обсяг знань, а навчити останнього результативно їх використовувати у професійній та соціальній діяльності, синтезувати нові знання та виховувати творчу самодостатню особистість" [1, с. 5].

Наступним негативним фактором ми вважаємо нерозробленість у дослідженнях вітчизняних науковців проблеми культури лінгвосамоосвіти (термін Н. І. Бобикіної, 2012) [1]. В цьому зв'язку відмітимо, що вищезазначене нове завдання вимагає організації на більш високому рівні самостійної пізнавальної діяльності студентів. Саме формування культури лінгвосамоосвіти дозволить підвищити не лише якість самостійної діяльності, але й ефективність усієї іншомовної підготовки, оскільки кінцевий результат – рівень міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності – можна співвіднести з рівнем сформованості культури лінгвосамоосвіти.

Лінгвосомоосвіта розглядається як "свідоме самостворення (самосозидание) особистості в процесі цілеспрямованої систематичної лінгвосоомовітньої (практико-мовленнєвої) діяльності, яка управляється самим студентом і спрямована на підвищення рівня володіння іноземною мовою" [1].

Ми вважаємо, що розробка цієї проблеми вітчизняними науковцями була б доцільною, оскільки становлення активної особистості, здатної бути суб'єктом своєї діяльності і розвитку, ефективно навчатися протягом життя і взаємодіяти в полікультурному і мультилінгвальному суспільстві (І. О. Бобикіна, Н. Д. Гальскова, Ю. І. Пассов та ін.), є однією із стратегічних цілей іншомовної підготовки у сучасній вищій школі. Як зазначає Ю. І. Пассов, разом із розвитком особистості освіта повинна трансформуватися в самоосвіту. Звідси, кожна освіта і є, по суті, самоосвітою. Тому ми поділяємо точку зору І. О. Бобикіної, що у зв'язку із стихійною організацією лінгвосоомовітньої діяльності актуальним видається завдання "організації цілеспрямованого керованого процесу формування культури самоосвіти як інтегративної особистісної освіти, яка забезпечує високий рівень готовності і здатності особистості до безперервної самоосвіти". Звідси випливає необхідність у розробці методологічних і теоретичних засад та концепції формування культури лінгвосоомовітньої студентів вищих освітніх закладів економічного профілю з урахуванням сучасних умов іншомовної підготовки у неможливих вишах.

Аналіз сучасного стану іншомовної підготовки у вищій школі України, зокрема економічній, досвід роботи дозволяють зробити також висновок про відсутність єдиної методологічної платформи для безперервної іншомовної підготовки та уніфікованого нормативного його забезпечення. Під останнім ми розуміємо держстандартні та програмові вимоги. Вищезазначене, на нашу думку, призвело до вільного вибору освітніми закладами як зарубіжних навчальних програм, так і навчальних матеріалів / підручників без урахування вітчизняного досвіду, традицій і реалій навчання іноземних мов; до відсутності чіткого уявлення про кінцевий результат іншомовної підготовки та про критерії оцінювання студентів; до збільшення кількості не завжди виправданих стихійних інновацій, а також і до хаотичного розвитку ринку освітніх послуг з метою "усунення" недоліків державної системи іншомовної підготовки.

Ми вважаємо також, що в Україні спостерігається дефіцит кадрів, здатних повною мірою реалізувати сучасні вимоги до іншомовної підготовки, забезпечити володіння мовами відповідно до загальноєвропейських рівнів та формування у студентів міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності. На нашу думку, у вишах, на жаль, певна частина викладачів ще користується, за висловом В. С. Пономаренка, "минулим досвідом", який не відповідає новому часу [8, с. 5].

В цьому зв'язку нам видається необхідним запровадити фінансовану державою сучасну систему підвищення кваліфікації викладачів вишах. Можливо, доцільно було б розробити професійні стандарти, згідно з якими і здійснювати підвищення кваліфікації.

Вважаємо за доцільне окреслити ще одну проблему іншомовної підготовки в неможливих вишах – зазвичай вивчення лише однієї іноземної мови. На нашу думку, володіння однією іноземною мовою – це норма для всіх освічених людей. Якщо ж знання іноземних мов фахівець розглядає як конкурентну перевагу, він повинен володіти не однією, а як мінімум двома мовами. В цьому зв'язку слід зазначити, що і Болонський процес передбачає уніфікацію європейської системи освіти з метою заповнення ринку праці лінгвістично кваліфікованими кадрами, які взаємодіятимуть у полікультурному і мультилінгвальному економічному просторі. Тому в сучасному конкурентному світі вже недостатньо володіти лише однією іноземною мовою. Можливо, не варто добиватися від студентів економічних вишів бездоганного володіння іноземною мовою, адаптуючи рівень іншомовного спілкування до рівня носіїв мови. Ми схильні приєднатися до думки, що "краще не зовсім абсолютні знання декількох мов, ніж досконале володіння лише однією іноземною мовою" [3, с. 72]. Вважаємо, що у вищих освітніх закладах, зокрема в економічних, необхідно ввести вивчення як мінімум двох іноземних мов. Тобто йдеться про полілінгвізм – здатність спілкуватися протягом життя кількома мовами залежно від ситуації й потреб.

У зв'язку з усім вищевикладеним доцільно зупинитися ще на одній базовій проблемі іншомовної підготовки.

Нам видається своєчасним і доцільним в умовах глобалізації та інтеграції порушити в Україні проблему білінгвізму, тобто розглядати іноземну мову як другу, маючи на меті двомовність (білінгвізм) – вільне володіння двома мовами – рідною та нерідною (у нашому випадку однією з європейських мов). Білінгвізм досить поширений в сучасному світі. Наприклад, за Г. М. Чиршевою (2000), більше половини дітей на Землі – білінгви.

В епоху глобалізації, в умовах бурхливого розвитку планетарного співтовариства потреба у білінгвізмі зростає. Для білінгвізму потрібне перш за все культурно-мовне середовище. В Україні багато людей володіють практично досконало російською мовою. Що стосується європейських мов, то зазначимо, що європейці фактично живуть в багатомовному середовищі, і знання мов вважається за норму. У нас же таке середовище відсутнє. Це, на нашу думку, є однією із головних перешкод на шляху до оволодіння іноземними мовами. Проте слід відмітити, що в Україні поступово створюється сприятливий для білінгвізму клімат, оскільки, по-перше, європейські мови вивчаються на всіх рівнях системи освіти, починаючи з дошкільних закладів. По-друге, останнім часом в столиці та регіонах України з'явилися школи, де всі предмети викладаються виключно однією з європейських мов. Це також позитивно впливає на білінгвізм. По-третє, готовність України до співробітництва з європейськими та іншими країнами, інвестиційна політика тощо приваблюють іноземних фахівців. Часто їх перебування приводить до змішаних шлюбів.

У змішаних сім'ях народжуються діти з природженим білінгвізмом. Проте, якщо ми говоримо про культурно-мовне середовище як основу білінгвізму, то вважаємо, що українські громадяни повинні мати можливість взаємодіяти з носіями інформації іноземною мовою не тільки в сфері інституційної, але й додаткової та самостійної освіти. На практиці йдеться про створення при освітніх та соціальних закладах (культурних центрах, бібліотеках тощо) міст та сіл України широкої мережі спеціальних центрів з вивчення мов для всіх верств населення. Студенти університетів та факультетів іноземних мов могли б проходити педагогічну практику в таких центрах. Звичайно, завдання формування культурно-мовного середовища з метою досягнення білінгвізму не вирішиться за короткий період. Завдання надзвичайно складне, потребує державної підтримки, проте воно, на нашу думку, повинно стати невід'ємною рисою суспільного життя, сприяючи реалізації безперервної освіти взагалі та лінгвосоосвіти зокрема.

Висновки. Підсумовуючи все викладене вище, зазначимо, що для усунення існуючих проблем та виконання сучасного соціального замовлення суспільства на фахівців, які практично і професійно володіють однією або декількома іноземними мовами на рівні міжнародних стандартів, необхідна, як нам видається, серйозна модернізація перш за все системи управління якістю іншомовної підготовки у вищій школі, зокрема в економічних вищих закладах освіти. На нашу думку, для цього доцільно:

- переглянути й оновити методологічні, змістові, методичні та ресурсні основи іншомовної підготовки;
- розробити якісно нову концепцію іншомовної підготовки для освітніх закладів, зокрема економічного профілю;
- розробляти навчально-методичні комплекси на основі сучасної нормативно- змістової бази;
- вибудувати єдину систему оцінки рівнів володіння іноземною мовою, орієнтовану на міжнародні стандарти;
- запровадити професійні стандарти;
- передбачити системну організацію підвищення кваліфікації кадрів;
- запровадити вивчення як мінімум двох іноземних мов;
- вибудувати ефективний соціологічний моніторинг іншомовної підготовки, який би дозволив: а) здійснити діагностику соціально-навчальних характеристик студентів першого курсу (рівень володіння іноземною мовою, ставлення до мов, кар'єрні плани тощо) і на основі отриманої інформації формувати групи та розробляти практичний план навчального процесу; б) забезпечити проміжний моніторинг стану іншомовної підготовки з метою усунення недоліків методик, що використовуються, соціальної напруги, стосунків студентів з викладачами чи зниження навчальної мотивації, порушення принципу поетапного ускладнення тощо.

Все це дозволить забезпечити, в першу чергу, послідовність / наступність в оволодінні іноземними мовами та відповідальність кожної ланки в ланцюжку безперервної іншомовної підготовки за результати своєї роботи.

Література

1. Бобыкина И. А. Концепция формирования культуры лингвосообразования при обучении иностранному языку в высшей школе : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания (иностранный язык, уровень высшего профессионального образования)" / И. А. Бобыкина. – Нижний Новгород, 2012. – 19 с.
2. Булахова Я. В. Педагогические условия обучения иностранным языкам будущих инженеров-программистов на основе мультимедийных программ : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Я. В. Булахова ; Республиканское высшее учебное заведение "Крымский гуманитарный ун-т" (г. Ялта). – Ялта, 2007. – 315 с.
3. Мамонтов С. П. Основы культурологии / С. П. Мамонтов. – М. : Изд-во Рос. открытого ун-та, 1994. – 271 с.
4. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.09 / Мартинова Р. Ю. – К., 2007. – 454 с.
5. Мещанинов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: теорія і методика : автореф. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Мещанинов О. П. – К., 2005. – 40 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу / С. Ю. Ніколаєва // Іноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 11–17.
7. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку (світоглядно-методологічний аспект) : дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.03 / В. О. Огнев'юк; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 412 с.
8. Пономаренко В. С. Проблеми підготовки компетентних економістів і менеджерів в Україні [Електронний ресурс] / В. С. Пономаренко. – 2012. – 374 с. – Режим доступу: <http://competence.in.ua/intro> – Назва з екрана.
9. Хоменко О. В. Проблеми та перспективи іншомовної підготовки студентів економічних спеціальностей в умовах глобалізації / О. В. Хоменко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія "Педагогічні науки". – 2012. – Вип. 97. – С. 489–492.
10. Шуневич Б. І. Розвиток дистанційного навчання у вищій школі країн Європи та Північної Америки : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 "Інститут вищої освіти АПН України" / Б. І. Шуневич. – К., 2008. – 509 с.
11. http://osvita.ua/vnz/high_school/29591/